

соціальної держави — держави можливостей. Її основною метою є посилення людського потенціалу, особистої відповідальності і відповідно створення умов для всезагальної соціальної інклюзії. В умовах комплексної кризи соціальна держава поступово відходить від традиційного розуміння соціальної функції і робить акцент не на матеріальному забезпеченні, а на створенні умов для самореалізації, відповідального ставлення до власного добробуту. Обсяг та доступність можливостей, якими може скористатись індивід для повної соціальної інклюзії, не є однаковими в різних країнах; це залежить від існуючої соціальної моделі, успішності реформ, стану економіки, національно-культурної специфіки.

Джерела

1. Young G. The Exclusive Society. — London, Sage Publications, 1999. — 216 p.
2. Schmid G. Full Employment in Europe : Managing Labour Market Transitions and Risks. — Edward Edgar Publishing, 2008. — 385 p.
3. Астоянц М. Концепция социального исключения: влияние на социально-политические решения [Электронный ресурс] / М. Астоянц. — Режим доступа : <http://do.teleclinica.ru/207015/>

Нікітенко Олександр,

Київський університет імені Бориса Грінченка,

м. Київ, Україна,

o.nikitenko@kubg.edu.ua

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ У СФЕРІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

GUARANTEE OF LAWS IN SPHERE OF RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSON AND CITIZEN

Законність — основа нормальної життєдіяльності цивілізованого суспільства, усіх ланок його політичної системи. Охоплюючи своєю дією найбільш важливі сфери людського життя, законність вносить в нього відповідно гармонію, забезпечує справедливу диференціацію інтересів людей.

Як стійке явище громадського життя законність виникає і формується в умовах цивілізованого суспільства, здатного забезпечити реальну рівність громадян перед законом. Такі умови значною мірою створюються ринковими економічними стосунками, при яких свобода приватної власності стає рівною можливістю для усіх.

Забезпечити рівність у сфері виробництва матеріальних благ, поставити виробників в однаково вигідні умови — головне завдання закону правової держави, яке проголосила Україна Конституцією. Майнова ж нерівність створюється не юридичними законами, а природними можливостями кожної людини. Тому доти, поки в суспільстві існує нерівне становище людей у сфері виробництва матеріальних і духовних цінностей, не можна говорити про їх рівність перед законом, а отже, і про законність [1].

У суспільстві, що функціонує в режимі міцної законності, реально існує чітке розділення і гармонійна взаємодія законодавчої, виконавчої та судової влади. Отже, що таке законність? Законність — це суворе і повне здійснення приписів правових законів і заснованих на них юридичних актів усіма суб'єктами права. Законність — це суспільно-політичний режим, що полягає у пануванні права і закону в громадянському житті, неухильному здійсненні приписів правових норм усіма учасниками громадських стосунків, послідовній боротьбі з правопорушеннями і свавіллям в діяльності посадовців, забезпеченні порядку і організованості у суспільстві [2]

Отже, розглянемо основні ознаки законності. Найважливішою рисою законності є її загальність. Вимога дотримуватися юридичних норм відноситься до всіх, хто знаходиться в межах дії права. Ніхто не може ухилитися від виконання настанов держави, так само, як і держава не може відхилитися від забезпечення і захисту законних прав особи. Пріоритетним суб'єктом правового регулювання є громадянин держави. Держава зобов'язана створювати найбільш сприятливий режим для задоволення різноманітних інтересів своїх громадян.

Загальність, як необхідна риса законності, в однаковій мірі відноситься і до держави, і до громадянина. Держава відповідальна перед громадянами, а громадяни — перед державою. Якщо в законах держави виражаються дійсні інтереси її громадян, то правові приписи реалізуються без примусових заходів державної дії. Звичайно, держава за допомогою законодавчої діяльності не може враховувати всю гамму

індивідуальних інтересів, та і не повинна. Проте через прийняття і реалізацію законів вона може і повинна надати своїм громадянам можливість самостійно розпоряджатися власними благами і свободою діяльності [3]. Закон живий тільки тоді, коли він виконується, впливає на громадські стосунки, свідомість і поведінку людей. Ось ця сторона права, пов'язана з життям закону, його дієвістю, і характеризується поняттям «законність». Поняття законності, яке задовольняє потреби тоталітарного режиму, абсолютно не забезпечує нормально-го функціонування суспільства в умовах демократії, більше того, воно не сприяє формуванню і зміцненню правової держави і суспільства.

П. Рабинович виокремлює головні елементи, без яких законність не може виконати свого соціального призначення, що полягає у забезпеченні соціалістичного і комуністичного будівництва шляхом встановлення чіткої і впорядкованої організації громадянських стосунків. Це, по-перше, видання системи правових норм, які правильно відбивають закономірності громадянського розвитку і волю народу; по-друге, їх суворе і неухильне впровадження в життя. Тільки єдність цих складових елементів забезпечує справжню законність у суспільстві. Наявність науково обґрунтованого законодавства, що правильно відбиває об'єктивні закономірності громадянського розвитку, не може забезпечити здійснення цілей українського суспільства, якщо норми законодавства не впроваджуються у життя, якщо його приписи порушуються. З іншого боку, застосування правових актів, що суперечать законам громадянського розвитку, загальнонародній волі, також шкодить інтересам соціалістичного суспільства. Науково обґрунтоване законодавство, його суворе і неухильне впровадження в життя складають дві сторони режиму соціалістичної законності [4].

Розглядаючи класичне визначення радянського періоду, варто зазначити, що суть законності дійсно полягає у суворому, неухильному дотриманні і виконанні чинних законів усіма суб'єктами права. Водночас у публікаціях останнього часу звертається увага на те, що таке трактування законності не відбиває сучасних процесів політико-правового життя суспільства. У зв'язку з цим багато що відносно закону вимагає переосмислення, інших підходів, оцінок, висновків, обліку правових реалій. Відповідно наводяться переконливі аргументи.

По-перше, традиційне поняття законності в основному відображало дереформений стан громадських стосунків, заснованих на жорсткій ієрархії.

По-друге, тлумачення законності як вимога неухильного дотримання норм права усіма суб'єктами відводить від осмислення того, що аналізоване поняття належить до частини комплексної, відбиваючої складний правовий характер організації суспільно-політичного життя суспільства.

По-третє, така характеристика законності, по суті, заводить її до обов'язковості, що є об'єктивною властивістю права і державної дисципліни.

По-четверте, це не лише вимога дотримання заборон і юридичних норм, що зобов'язують, але й вимога належної реалізації наданих прав і свобод громадянам [5].

По-п'яте, поняття законності повинно поширюватись не лише на поведінку виконавців закону, але й на сферу правотворчості, діяльності законодавців [6].

Зазначені моменти так чи інакше враховуються у публікаціях і дисертаційних дослідженнях останнього часу. Зокрема, видається цікавим підхід, згідно з яким законність визначається як суворе і неухильне дотримання, виконання і застосування законів, а також належне використання передбачених в них прав (свобод) громадянами і іншими суб'єктами права [8].

Законність — фундаментальна категорія усієї юридичної науки і практики, її рівень і стан служать головними критеріями оцінки правового життя суспільства та його громадян. Це визначення законності, на нашу думку, вірне, воно акцентує увагу на вимозі дотримання закону і на дотриманні тих дій, які пов'язані з реалізацією можливостей, передбачених законом. Можна сказати, що такий підхід не спрощує проблему, а підкреслює її багатоаспектність, своєрідну складність.

Узагальнюючи сказане, підкреслимо: законність виконує роль «посередника», який ніби «переносить» право в площину реального здійснення прав і обов'язків громадян (організацій). Що означає нормативна основна законність? Передумовою законності виступають правові приписи, що містяться в законах і інших нормативно-правових актах. Чим досконаліше такі акти, чим повніше впроваджуються у життя їх вимоги, тим вищий рівень законності.

«Першою умовою законності, — пише П. Стучка, — є сам закон» [9]. Важливою передумовою законності в Україні є Конституція. У ній знайшли відображення якісні зміни українського суспільства, що ста-

лися на рубежі 90-х років ХХ ст. Можна сказати, що Основний Закон України — важливий чинник політичної стабільності, що враховує загально визнані принципи і норми міжнародного права, інструмент, що забезпечує необхідність демократизації суспільства.

У науковій та учбовій літературі намітилися різні підходи до питання про те, яких суб'єктів стосується законність. Згідно з одним з них, законність обмежується сферою діяльності органів держави, звернена до посадовців державного апарату і громадських об'єднань, але не відноситься до громадян [10]. Інший (традиційний) підхід полягає в тому, що і громадяни потрапляють у сферу дії законності. Цю суперечку потрібно вирішити на користь традиційного погляду щодо складу суб'єктів законності. А. Черданцев у зв'язку з цим зазначає: «Стан законності, в першу чергу, визначальним чином залежить від того, наскільки просякнутий духом законності державний апарат, наскільки міцна законність саме тут. Від стану законності у сфері діяльності посадовців залежить стан прав і свобод громадян, їх законослухняність» [11, 85].

Законність ніби перехрещуються з поняттям «дисципліна», визначеним у довідкових виданнях як «обов'язкове для усіх членів якогонебудь колективу підпорядкування встановленому порядку, правилам (військова дисципліна, трудова та ін.)» [12]. Відповідно до такого підходу уточнюється зміст державної дисципліни. Вона розуміється як «точне дотримання усіма організаціями і громадянами встановленого державою порядку діяльності державних органів, підприємств, установ, організацій по виконанню покладених на них обов'язків» [13].

Дисципліна — найважливіший чинник громадського життя. Вона потрібна для життєдіяльності організацій і окремих індивідів, тож з цієї точки зору близька до законності. Як видно, і законність, і дисципліна безпосередньо пов'язані зі станом впорядкованості й організованості громадських стосунків. У зв'язку з цим законність розглядається як основа дисципліни, зокрема державної. Скажімо, усі вимоги законності, звернені до державних службовців (до співробітників правоохоронних органів та ін.), складають одночасно і зміст дисципліни. Водночас ці явища (тобто законність і дисципліна) не співпадають, немов наповнені самостійним сенсом. Законність означає в основному вимогу дотримання правових приписів. Тут немає значення, чим керується суб'єкт, реалізуючи правові приписи.

Режим законності нерозривно пов'язаний з демократією, в умовах якої визнаються і реалізуються насправді принципи народовладдя, рівності громадян, створені умови для їх участі у вирішенні питань державного і громадського життя. Можна сказати: законність — основа демократії, демократичного режиму суспільства.

В умовах режиму законності стають реальними демократичні права громадян, громадських рухів і організацій, здійснюються принципи розділення влади та загального виборчого права, дотримуються необхідні, засновані на законі процедури як правотворчої, так і правозастосовної практики. «Законність, — зазначає В. Кудрявцев, — не лише формальний принцип права, але і змістовна категорія, що відбиває демократичну сутність суспільного устрою» [14]. Дійсно, зв'язок права, законності та демократії очевидний. Тому право і законність є елементами демократії.

Зазначимо, що закони не визнаються в умовах охлократії, а не демократії. Охлократія (*грец.* ochlos — натовп, kratos — влада; влада натовпу). Мається на увазі ситуація заколотів, великих вуличних безладів, у яких натовп виступає хазяїном положення, вона вирізняється проявом неосмислених мотивів, безглуздим руйнуванням матеріальних цінностей тощо. Характерно, що охлократія виступає проти будь-якої правової регламентації. Тут натовп, що реве, вирізняється проявом життєвих спонукань і дій, що не знаходяться під контролем свідомості і волі. У зв'язку із цим ще раз підкреслимо, що законність — основа демократичного режиму суспільства, засіб його підтримки і зміцнення. Якщо порушуються закони, що надають права і свободи, або виборчі закони, порядок діяльності представницьких органів, не діють передбачені нормативно-правовими актами гарантії, то про демократію можна говорити лише з великим перебільшенням. Це — з одного боку, з іншого — демократичний порядок служить необхідною умовою зміцнення і розвитку законності (громадські формування, що відроджуються в окремих регіонах країни для забезпечення правопорядку, демократична підконтрольність виконавчого апарату громадянам тощо). Заслужує на увагу питання про поєднання законності і доцільності. Слово «доцільний» означає «відповідний поставленій меті, цілком розумний, практично корисний».

У правовій сфері доцільність проявляється у відповідності закону поставленій меті і виборі найкращого варіанту її здійснення. Доцільність законності зумовлюється передусім цінністю самого

права, його спрямованістю на забезпечення порядку, організованості, дисципліни. Саме у праві виражається вища соціальна доцільність. В той же час проблема законності і доцільності існує в юридичній літературі, вона розглядається в аспектах правотворчості і правозастосування.

Перший з них припускає наступне: закон не може в силу своїх властивостей (формальна визначеність тощо) змінюватися одночасно з динамікою життя і через це нерідко відстає від потреб суспільства, стає своєрідною перешкодою у вирішенні юридичних справ з позиції справедливості. Але навіть знову ухвалені закони можуть бути недосконалими, проблемними. Це може бути зумовлене недостатньо глибоким осмисленням реальної фінансово-економічної ситуації в країні, невірним уявленням про зміст українського правового простору, про можливості юридичної техніки тощо.

Такі закони не сприяють встановленню «моменту істини» в ході розгляду юридичної справи, можуть викликати негативні результати. Це може слугувати підставою для наступних суджень: оскільки закони недосконалі або застаріли, то потрібно вирішувати юридичні питання, орієнтуючись не на приписи законів, а виходячи з життєвих потреб, інтересів сторін, власного розуміння справедливості.

З точки зору сенсу законності будь-які відступи від вимог закону, чим би вони не мотивувалися, недопустимі. Безперечно те, що повсюдний відступ від вимог законів через їх недосконалість та старіння спричинить невизначеність, завдасть збитків суспільству і правопорядку. Іншими словами, з точки зору правового регулювання у будь-якій ситуації доцільно наслідувати приписи закону, а відступ від них завжди недоцільний. Із цього приводу А. Черданцев зазначає: «Вигода відступу від законності для конкретного випадку перекривається величезною шкодою розхитування законності» [11, 191]

Очевидно, що найкращий спосіб запобігання подібному «розхитуванню законності» полягає у своєчасному перегляді правових норм. Визнання цього зобов'язує правотворчі органи вчасно реагувати на розбіжності між законодавством і вимогами реального життя. Законодавець покликаний максимально точно закріплювати в нормативних актах дозрілі громадські потреби, своєчасно вносити зміни до застарілих нормативно-правових актів. Інакше закон стає неефективним. Другий аспект цієї проблеми полягає в тому, що про доцільність в конкретному випадку робить висновок кожен окремий

виконавець закону. Мається на увазі ситуація, коли сам закон дає змогу, не виходячи за його рамки, враховувати міркування доцільності, справедливості.

Зазначимо, що нормативно-правовий акт, як правило, надає користувачеві можливість вибору найбільш доцільного рішення з декількох (порушити чи ні кримінальну справу, обрати той або інший запобіжний захід залежно від обставин, накласти штраф у визначених законом межах тощо). Мається на увазі те, що норми права нерідко передбачають індивідуальне регулювання, закон дозволяє, не виходячи за його рамки, враховувати міркування доцільності, справедливості.

Таким чином, окремий виконавець приписів закону безпосередньо в кожному конкретному випадку розмірковує про доцільність ухвалення того чи іншого рішення. Як зазначалося, йдеться про найбільш доцільне рішення з декількох, таку реалізацію права, при якій максимально і якнайкраще досягаються цілі закону. Оцінити стан законності в країні можна тільки на підставі того, якою мірою закони держави відображають об'єктивні потреби громадського розвитку. Якщо видавані державою правові норми закріплюють і охороняють інтереси тільки окремих осіб або певних соціальних груп, не враховуючи загальні та індивідуальні інтереси усього населення країни, — законність відсутня. Якщо правові норми лише формально відображають інтереси різних верств населення, але не гарантують їх, то і тут не може бути мови про законність.

Джерела

1. Алексеев С. Загальна теорія права :навч. посіб. / С. Алексеев. — М. : Норма-Инфра-М, 2000. — С. 341.
2. Вернгеров А. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. Вернгеров. — М. : Юриспруденція, 1999. — С. 469.
3. Кашаніна Т. Основи російського права : навч. посіб. / Т. Кашаніна, А. Кашанін. — М. : Проспект, 1996. — С. 365.
4. Рабинович П. Зміцнення законності — закономірність соціалізму / П. Рабинович. — Л., 1975. — С. 31.
5. Алексеева С. Проблеми теорії права: Курс лекцій : в 2 т. Т. 1. С. Алексеева. — Свердловськ, 1972. — С. 113.
6. Малкін Н. Про законність в умовах перехідного періоду / Н. Малкін // Теорія права: нові ідеї. Вип. 4. — М. : ИГПАН, 1995. — С. 27.

7. Шабуров А. Законність і правопорядок / А. Шабуров // Теорія держави і права : підруч. для ВНЗ. — М., 1997. — С. 436–437.
8. Потапов В.А. Законность и правомерное поведение граждан в условиях реформирования России: Региональный аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / В.А. Потапов ; науч. рук. В.К. Бабаев ; М-во внутренних дел РФ ; Нижегородская высшая школа. — Нижний Новгород, 1995. — 284 с.
9. Стучка П. Вчення про Радянську державу і її конституцію / П. Стучка. — М., 1931. — С. 221.
10. Витрук Н.В. Законность: понятие, защита и обеспечение / Н.В. Витрук // Общая теория права: Курс лекций / под ред. проф. Бабаева В. — Н. Новгород, 1993. — С. 526–527.
11. Черданцев А. Теорія держави і права: Курс лекцій / А. Черданцев. — Екатеринбург, 1996. — С. 85, 191.
12. Ожегов С. Словник російської мови / С. Ожегов. — М., 1987. — С. 136.
13. Юридичний енциклопедичний словник. — М. : Енциклопедія, 1984. — С. 85.
14. Кудрявцев В. Право як елемент культури / В. Кудрявцев // Право і влада. — М., 1990. — С. 249.

Брайчевська Олена,

Київський університет імені Бориса Грінченка,

м. Київ, Україна,

o.braichevska@kubg.edu.ua

НЬЮ-ЙОРКСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО БІЖЕНЦІВ І МІГРАНТІВ: НОВИЙ КРОК У ВИРІШЕННІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ НА ГЛОБАЛЬНОМУ РІВНІ

NEW YORK DECLARATION FOR REFUGEES AND MIGRANTS: NEW STAGE IN RESOLVING MIGRATION PROBLEMS AT GLOBAL LEVEL

У статті 13 Загальної декларації прав людини зазначається, що «кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну». Стаття 14 цього ж документа стверджує, що «кожна людина має право шукати притулку від пересліду-